

Sándor Kálmán sokat beváltott terveiből, vállalkozásaira mégsem tudta felrakni a koronát. A koncentrációs táborban szerzett betegség egyre jobban gátolta abban, hogy valóra váltsa elgondolásait. Az ötvenes évek második felében csupán néhány publicisztikai cikket és novellát írt. *Slarkó József nyugalmazott mintaszabados különös története* (1959.) című elbeszélése jellegzetesen az ő műhelyére valló konfliktust állít elénk: egy külön munkás és az utcára került csöcselék összecsapását, ezúttal 1956 októberének történelmi közegében. Ezzel az írással Sándor Kálmán azt a groteszk és tragikomikus jellemábrázolást újította fel, amely írói egyéniségének legfeltűnőbb jellegzetessége volt. Sokan novellisztikájának újabb felvirágzását várták, ám megcáfolta őket a betegség és az idő. Sándor Kálmán már csak betegségével küszködött; 1962-ben tüdő- és szívasztma ölte meg.

KÉT TANULMÁNYKÖTETRŐL

„JÓJJ EL, SZABADSÁG!” — TANULMÁNYOK A MAGYAR SZOCIALISTA IRODALOM TÖRTÉNETÉBŐL

Pándi Pálnak 1956-ban *Elsüllyedt irodalom?* című nagy hatású cikkében szinte perújítást kellett indítania az 1945 előtt hazánkban kibontakozott szocialista-kommunista, osztályharcos szemléletű, a munkásosztály felszabadulásáért sikraszállt írónemzedék igazáért, irodalomtörténeti létéért, a nemzeti és szocialista közműveltségben elfoglalt méltó helye biztosításáért. A szocialista irodalom „jogfolytonosságának” elismerése ugyanis nem történt meg a felszabadulással. Volt olyan periódus, amikor az irodalompolitika teljesen elhallgatta az 1945 előtti hazai szocialista irodalmat, a szocialista irodalom fogalmába csak az íróemigráció tevékenységét és József Attila művészetét vonta be. József Attila ekkor legjobb esetben kiemelkedő, magasba nyúló, de elszigetelt és hagyomány nélküli csúcsként szerepelt, de az is előfordult, hogy maga József Attila sem kapta meg az őt megillető elismerést és értékelést. 1956 után egyre gyakrabban és egyre sürgetőbben hangzott el az az igény, hogy a magyar szocialista irodalom történetét az alkotó marxizmus szemléletében kikristályosodott elvek szerint, szervezett és összefogott keretek között kell feltárni és értékelni. Nyíltan szembe kellett nézni a szocialista irodalom kutatását gátló, akadályozó tényezőkkel is. A számos, jelentős elemző írás közül kettőre emlékeztetnék. Mindkettő 1959-ben fogalmazódott meg. Szabolcsi Miklós *A magyar proletáriródlalom kutatásainak kérdéseihöz* című tanulmányában a szocialista irodalom feltárása, értékelése elmaradottságának okai között — a bibliográfiák, segédeszközök hiánya mellett — két alapvető okra mutatott rá. Hangsúlyozta a dogmatikus irodalompolitikai gyakorlat, a szektás áramlat szerepét, „amely — időnként a személyi kultusz hatására — nem szívesen nyúlt hozzá egyes személyek vagy korszakok értékeléséhez, az elmúlt kor bonyolult ellentmondásosságát (s a munkásmozgalmon belül is megmutatkozó ellentmondásokat s problémákat) szeretete hallgatással mellőzni...”. Rámutatott a polgári előítéletek uralmára, a polgári ízléskonvekciók nyűgére, amelyek olyan hatást is gyakoroltak, hogy „Egy-egy harmadrendű polgári író vagy a »népi« mozgalom valamelyik epigonját hamarabb fogadtuk el, mint a munkásirodlalom egy náluk — még művészileg is — kiforrottabb alakját.” Bóka László *Irodalomtudományunk néhány kérdéséről* című tanulmányában — a többi között — az irodalom hivatott kutatóinak, az irodalomtörténészeknek a felelősségét is hangoztatta a szocialista irodalom kutatását háttérbe szorító szemlélet kialakulásában. „...Mindez — írta — a mi fényes segédletünkkel, teljes egyetértésünkkel, vagy befelé dohogó ellenkezésünk asszisztenciája mellett történt. Nem volt sem egy olyan irodalomtörténeti koncepció, mely tudományos megalapozottsággal ellentmondott volna ennek, nem folyt olyan következetes tényfeltáró kutatás, mely ennek a koncepciónak szilárd alapot adott volna (a szocialista realizmus magyar útjának irodalomtörténeti feldolgozása csak nemrég vált tervszerű kutatási területté)... Ezt az önkritikus munkát pedig többek között azért is el kell végeznünk, hogy tanulmányaink a holnap hibáinak is gáncsot vessenek.”

A szocialista irodalom kutatása egyes, jelentős kezdeményezések után az elmúlt tíz esztendőben fellendült: cikkek, tanulmányok, szövegpublikációk jelzik a munka eredményeit. Az MTA Irodalomtörténeti Intézete 1960-ban kidolgozta a szocialista irodalom kutatásának távlati tervét. A kutatások eddigi eredményeként kezd ki-rajzolódni az elmúlt évtizedek szocialista eszmiségű irodalmának képe. Hatalmas kötetekben rendelkezésünkre áll az 1918/19-es forradalmas kor irodalmi és publi-

cisztikai anyaga, a 100% című folyóirat világa. 1962-ben megjelent a *Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből* című tanulmánygyűjtemény I. kötete, 1967-ben a II. kötet. A Király István és Szabolcsi Miklós szerkesztette *Irodalom — Szocializmus* sorozat keretében megjelenő kötetek mellett más orgánumok is biztosítanak lehetőséget a szocialista irodalom kutatási eredményei közzétételének. 1967-ben jelent meg Illés László szerkesztésében az *Arcképek a magyar szocialista irodalomból* című tanulmánykötet.

A szocialista irodalom fellendült kutatása természetesen nem azt akarja elérni, hogy a szocialista irodalmat „a magyar irodalom kizárólagos, egyedüli vonalává tegye”, hogy a kutatások köréből kiszorítsa vagy periférikus jellegűvé degradálja a *Nyugat* vagy a „népi” mozgalom műveit. Nem a humanista szellemiségű polgári irodalom jelentőségének csökkentéséről, nem a plebejus demokrata indulatokkal feltöltött „népi” irodalom értékének elhanyagolásáról van szó. Illés László megfogalmazása szerint az a törekvés hatja át a kutatók munkáját, hogy „a forradalmi szocialista irodalom központi jelentőségének” felismerése és felismertetése történjék meg.

Vitákban érlelt, világosan kifejtett elvek szemléletében szerkeszti Szabolcsi Miklós és Illés László a tanulmányköteteket. Szabolcsi az 1962-ben megjelent I. kötet *Bevezetés*-ében így definiálja a szocialista irodalmat: „Mindenekelőtt világos: egy politikai-eszmei terminusnak egy irodalmival való összekapcsolásáról van szó. Nem egyetlen stílusirányt, nem egyazon jellegű kifejezési formákon épülő irányzatot jelölünk tehát így, hanem azonos osztályérdekeket hordozó, azonos szemléletet, világnézetet kifejező művek összességét.” Majd így folytatja: „A forradalmi szocialista irodalom történetét is úgy kell felfognunk, mint egy eszme, egy ideológia hatása alatt született művek történetét.” Szabolcsi koncepciójából logikusan következik az a megállapítása is, hogy a szocialista irodalom előzményeinek feltárásakor túl kell lépni azon a szűkös szemléleten, amelyik csak az emigrációs csoportokban vagy az illegális mozgalomban részt vevő alkotók munkásságát minősítette szocialista eszmeiségűnek. Ezért elemezni, értékelni kell a polgári radikalizmusnak, az avantgardnak, a népi írók mozgalmának ama képviselőit is, akik — ha csak egy bizonyos ideig is — a szocialista eszmeiség hatása alatt alkottak.

A „*Jöjj el, szabadság!*”, a *Tanulmányok a magyar szocialista irodalomból* címmel indított sorozat II. kötete széles és sokrétű területet ölel át. Változatos műfajú írások tárnak fel eddig kevésbé vagy egyáltalán nem ismert térenumokat. Olvashatunk tanulmányt Adynak a szocialista irodalmi örökségben betöltött szerepéről, József Attila pályájának egyik szakaszáról, Radnóti költészetének jellegzetességeiről. Emlékeztet, portrét találunk Karikás Frigyesről, elemző tanulmányt Fábry Zoltánról, Bálint Györgyről, Lukács Györgyről. Több írás foglalkozik kisebb jelentőségű írók szerepével, munkásságával. Megtaláljuk a kötetben a szocialista irodalom kiemelkedő folyóiratainak, a *Sarló és Kalapács*-nak, a *Gondolat*-nak és az eddig alig ismert *Szabad Írás*-nak a bemutatását. Tanulmányok tárják elénk a Forradalmár Írók Nemzetközi Szövetségének munkásságát, Durus-Kemény Alfréd tevékenységét, a cseh szocialista líra fejlődését, a német forradalmi képzőművészet törekvéseit és a magyar szocialista képzőművészet kialakulását. Megtaláljuk a kötetben a franciaországi magyar nyelvű kommunista sajtó irodalmi bibliográfiáját és a moszkvai *Új Hang* című folyóirat repertóriumát.

Ennek a gazdag tematikájú kötetnek a tanulmányozása során az olvasó is rádöbben: mennyi a feldolgozatlan terület, az alig kimunkált s csupán csak érintett probléma! S mennyi nehézséggel kell a szerkesztőknek, kutatóknak megküzdeniök! Gondos Ernő a *Gondolat*-ról szóló tanulmányában maga is hangsúlyozza, hogy írását csupán adaléknak szánja a folyóirat későbbi kutatója számára, mert a részletesebb feltáráshoz még nem értek meg a feltételek: a párttörténet még nem tárta fel a kor ideológiai történetét, s a szerkesztő, Vértés György emlékezései nem állnak rendelkezésre. Aztán mennyire megnehezíti a kutatók teljes értékű munkáját az is, hogy a szomszédos területek még feldolgozatlanok. Illés László az első kötetben mutatta be az *Új Hang* kritikai tevékenységét, szerepét, de kielégítő viszonyításra, összevetésre nem vállalkozhatott, mert Botka Ferenc a második kötetben szólt a *Sarló és Kalapács* munkásságáról. Botka Ferenc pedig ebben a kötetben elemezte a *Sarló és Kalapács* szépirodalmi anyagát, akkor, amikor az *Új Hang* szépirodalmi témése még feldolgozatlan. S ha ilyen jellegű megjegyzéseinket tovább sorolnánk, akkor nem a hiányok, a negatívumok számát szaporítanánk, hanem a szerkesztők, kutatók gondjának nagyságát érzékeltetnénk. Mert még az alapkutatások terén is mennyi munkát kell elvégezni! A hazai és külföldi archívumok feltárása, folyóiratanyagok feldolgozása, a források összegyűjtése és kiadása mennyi utánajárást, energiát és időt követel. S nem lesz könnyű feladat az 1956 előtti évek mulasztását sür-

gősen pótolni a társművészetek feldolgozása, az esztétikai és stílári vizsgálatok, elemzések területén sem.

Ez a kötet így is nagy nyeresége irodalomtudományunknak és jó szolgálója a szocialista közszellem kialakításának.

Mert nemcsak adalékokat, hanem lezártnak tekinthető, kiérlelt eredményeket is találunk a kötetben. Koczás Sándor *Bálint György*, B. Nagy László *Fábry Zoltán* című tanulmánya reprezentálja elsősorban ebben a kötetben a szocialista irodalomkutatás eredményeit.

De optimizmussal tölt el a kötet szellemisége s a tanulmányokban realizálódó szerkesztői koncepció elvszerűsége.

József Attila életének egyik szakaszával, bécsi élményeinek jelentőségével foglalkozik Bokor László, de az egész kötetben érződik József Attila jelenléte. Az ő költészete — elsősorban Szabolcsi Miklós kutatásai eredményeként — elfoglalta az újabb magyar irodalom, így a szocialista irodalom történetében is a központi helyet. Az ő életművének eszmeisége és esztétikai értéke a mérce. A hozzá való viszonyítás, a vele szemben tanúsított magatartás értékmérő is. Botka Ferenc a *Sarló és Kalapács* irodalompolitikai, esztétikai elveit — a többi között — azon méri le, hogyan látta, elemezte, ítélte meg József Attila költészetét a folyóirat kritikusai gárdája. Ugyanakkor József Attila nem egyetlen szocialista lírikusa a kornak, nem a szocialista költő. A hozzá való viszonyítás nem lehet mechanikus. A differenciálás szükségességét szövegezteti meg Diószegi András *Radnóti-problémák* című tanulmányában. Izgalmas Diószegi András érvelése, Radnóti művészetének vizsgálata, annak logikai erejű kifejtése, hogy Radnóti a kibontakozó magyar szocialista költészetben belül József Attila mellett milyen költőtípust reprezentál.

A kötet szemléletét a differenciált értékelésre való törekvés jellemzi. A szocialista irodalom pozitív értékeit a kutatók méltán magasra tartják, de a hagyomány új értékeire való rávalóság nem eredményez kritikátlan glorifikálást. Komlós Aladár Diner-Dénes József életművét bemutató tanulmányának objektív szemlélete megtalálható a kötet legjobb írásaiban. Komlós Aladár Diner-Dénes élete bemutatásakor sok értékre talált rá, de ezek nem fedik el szeme elől azokat a lehetőségeket sem, amelyek nem valósultak meg e polihisztóri műveltségű szellemben. „Nem, a világot nem kormányozta, de egyike volt kisebb hajtóerőinek” — summázza Komlós igaz és objektív ítéletét.

Bátran szembenéznek a kötet szerzői olyan jelenségekkel is, amelyeket nem lehet örökségként vállalunk.

Botka Ferenc differenciált elemzéssel állapítja meg, hogy a Szovjetunióban megjelent *Sarló és Kalapács* (1929—1937) című folyóirat művészi törekvéseit és általában a RAPP magyar szekciója köré csoportosult írók munkásságát „nem tekinthetjük... a szocialista realizmus teljes értékű megvalósításának”. A RAPP-korszak eredményeiben „a szocialista irodalom történelmileg meghatározott és törvényszerű fejlődési szakaszát látjuk, amely a két világháború közti emigráció és baloldali elhajlásokkal tarkított pártpolitika sajátos terméke...” Ebből a szocialista hagyományból a tiszta szándékot, a hősi erőfeszítést, a szilárd elkötelezettséget mondhatjuk a magunkénak, de nem lehet örökségként vállalunk szektás kritikai nézeteik szűklátókörűségét, amellyel torzítottan értékelték Móricz Zsigmond, Kassák Lajos munkásságát, sőt József Attila tevékenységét is. Nem lehet elfogadnunk a művektől direkt politikai hatást váró esztétikai szemléletét, az árnyalt, sokrétű ábrázolás lehetőségéről lemondó, általában a műgonddal nem törődő praktícizmusát, a politikai szemlélet túlhajszolását, a művészi szempontok rovására történő abszolutizálását.

A szerkesztői koncepció egyértelműen érvényesíti és érzékelteti azt az objektív tényét is, hogy a magyar szocialista irodalom nemzetközi jellegű, az internacionalizmus eszméje járja át. Minden magyar irodalmi problémának unikumként történő kezelése, autochton bemutatása, ezoterikus jelenségeként való beállítása provincializmust jelez és eredményez. A magyar szocialista irodalom kérdéseinek vizsgálatánál, amelynek egyik alapvető ideológiai bázisa internacionalizmusában van, nélkülözhetetlen ez a tágabb horizontú bemutatás. Ennek a törekvésnek a kezdetét jelzi a kötetben Bojtár Endre *A cseh szocialista líra fejlődése 1918 és 1929 között* című tanulmányának közlése és ilyen tendenciákat is hordoz Ullrich Kuhirt *Durus-Kemény Alfréd szerepe a német munkásosztály realista művészetének kialakulásában* című munkája. Ezek az írások igazi funkciójukat a magyar szocialista irodalomtörténet megírásakor töltik majd be, amikor anyaguk a hasonlítás és párhuzam révén az egyetemes és a speciális feltárására, a magyar szocialista irodalom reális értékének — egy nagyobb összefüggésben történő — kimutatására ad lehetőséget.

A kötet sugárköre túlterjed a magyar nyelv határán azért is, mert az ellenforra-

dalom idején számos alkotónk emigrációba kényszerülve nem alkothatott mindig anyanyelvén, más országok irodalmában kellett pozitív értékű irodalmi tevékenységet kifejeznie. A Forradalmár Írók Nemzetközi Szövetségének munkájáról szóló tanulmányból, a Durus-Kemény Alfréd pályáját bemutató írásból az a gondolat sugárzik — a *Bevezetés* szavaival élve —, hogy „magyar írók, művészek új hazájukban, bárhol éltek is, az egyetemesebb nagy ügyért, a dolgozó ember szociális fel-emelkedéséért küzdöttek, a népek testvériségének, békés együttműködésének eszméit képviselték”.

A „*Jöjj el, szabadság!*” tanulmányai már eddig is igazságosabb képét alakították ki XX. századi irodalmunknak. Azt máris meggyőzően bizonyították, hogy a forradalmi szocialista eszmeiségű irodalom a nemzeti és társadalmi élet legsúlyosabb kérdéseivel foglalkozott, legégetőbb gondjaira keresett megoldást. Az sem kétséges immár, hogy a ma szocialista irodalma nem gyökértelenül jött létre, hanem számottevő előzményekre támaszkodik, eleven hagyománya van. (*Akadémiai Kiadó 1968.*)

HEGEDŰS ANDRÁS

BALÁZS BÉLA: VÁLOGATOTT CIKKEK ÉS TANULMÁNYOK

Az Esztétikai Kiskönyvtár legutóbbi kötete Balázs Béla válogatott cikkeinek és tanulmányainak gyűjteménye; „...nem csupán tisztelgés egy kommunista művész emléke előtt, hanem időszerű kulturális feladat is”, mint K. Nagy Magda írja róla előszavában. Egyet kell értenünk vele. Ha irodalomtudatunk meg akar szabadulni a vulgárszociológia „tematikus” szemléletétől, s közben el szeretné kerülni az impresz-szionisztikus műélvező-halandzsát, akkor a műközpontú felfogás elterjesztése és továbbművelése mellett nagyon fontos annak magyar előzményeit, őseit felkutatni. Dívát nálunk a forradalom utáni szovjet kultúra gazdagságát és sokszínűségét újra felfedezni, ugyanakkor azonban sokszor elfeledkezünk saját gazdag és élő örökségünkről, amelyet ugyancsak a dogmatizmus koszaka kényszerített elrejtetni. Balázs líraelméleti munkái (a kötetben: *A versről*, *A lírai érzékenységről*, *A hasonlat*) tartalmaznak ugyan vitatható elemeket, de rendkívül érdekes fölfedezésekkel és felfogással gazdagíthatják ismereteinket. Balázs az alkotóművész műérzékenységével és művészetszociológiai igényvel nyúlt az irodalomelmélet kérdéseire, számára az alkotás élő organizmus, ahol a rész nem egyszerűen építő, hanem sejt, bonyolult anyagcsere-viszonyban a mű szervezetét fölépítő más sejtekkel. Ez az organizmus versszemlélet műközpontú jellegű, ugyanakkor azonban nem kerül feltétlenül ellentmondásba a történetiség elvével, és nem redukálja a műalkotást pusztá információs jelek halmazává. Nem az a fontos, hogy Simmel, Dilthey, Wölflin, Bergson hatottak felfogására, hanem hogy ez a hatás oppozícióba vitte a nem kevésbé idealista jellegű pozitívizmussal szemben, megőrizte az impresszionizmus tudománytalan önkényességétől, és ébren tartotta kritikai érzékét, mikor a marxista esztétika elfajulásának évtizedeiben lett marxistává. Ezért lenne ma valóban időszerű kulturális feladat megismerkedni műveivel.

Ez a kötet azonban aligha fog maradéktalanul eleget tenni ennek a feladatnak. Minden válogatás torzít, és nincs tökéletes válogatás, ez természetes. Azt is le kell szögeznünk, K. Nagy Magda nagyon sok értéket gyűjtött össze ezen a 350 oldalon. Balázs összekötő láncszem a századforduló utáni évtizedek két legnagyobb kalandja között. Egyfelől Holnap-os és Nyugat-os, rossz személyes viszonyuk ellenére rokon felfogású a művészetelméletben Babitscsal, másfelől Bartók és Kodály gyűjtő- és szerzőtársa, a magyar zene forradalmának egyik vezető alakja. Mindkét minőségében jelen van a kötetben. Különösen érdekesek Bartók-levelei, bennük *A fából faragott királyfi* színpadra kerülésének tragikomikus történetével. *A kékszakállú herceg vára* német kiadásához készült, kéziratból közölt előszó perdöntő a mű értelmezéséről több évtizede folyó vitában. Olvashatunk néhány példászerűen szép kritikát Adyról, rendkívül eredeti és szellemes paradoxonokra épített kis esszéket Dosztojevskijről, Maeterlinckről és Hauptmannról, Musilról, s a *Talpalatnyi föld* című filmről. Természetes, hogy a világ első nagy filmesztétája a kötetben közölt kis filmrecenziókban is érdekes, figyelemre méltó gondolatokat közöl az olvasóval.

Mégis, minden érdeme mellett vegyes érzéseket kelt ez a válogatás. Teljesen érthetetlen és megmagyarázhatatlan, hogy miért hiányzik belőle a ma már szinte